

КОРЕКЦІЙНО-ПРЕВЕНТИВНЕ НАВЧАННЯ ДОШКІЛЬНИКІВ З ВАДАМИ УСНОГО МОВЛЕННЯ

Хребтова Н.П.

*Харківський національний педагогічний університет
імені Г.С. Сковороди*

Корекційно-превентивне навчання дітей дошкільного віку з вадами мовлення базується на нейропсихологічній концепції про сукцесивно-симультанні структури, які у будь-якій діяльності забезпечують перебіг двох принципово відмінних типів сприймання і переробки інформації. Ефективність роботи базується на використанні навчально-превентивних і розвивальних завдань і досягається за рахунок гармонізації сукцесивно-симультанної діяльності, що попереджає або пом'якшує порушення писемного мовлення.

Ключові слова: сукцесивно-симультанні навички, корекційно-превентивне навчання.

Correctional and preventive education of preschool children with speech disorders. N. Khrebtova. — Correctional and preventive training of preschool children with speech disorders bases on neuropsychological concept of successive and simultaneous structures, which provide two fundamentally different types of perception and information processing in any activities. Efficiency of training is based on the use of preventive and developmental tasks and is achieved through harmonization of successive and simultaneous activities. It prevents or mitigates the violation of written speech.

Key words: successive and simultaneous skills, correctional and preventive education.

ВСТУП

Проблема мовленнєвого дизонтогенезу має багато складових, які відносяться до різних наукових дисциплін: логопедії, психології, психолінгвістики, нейропсихології, медицини. Обізнаність логопедів з цієї проблематики та використання завдань з розвитку у дітей з порушеннями усного мовлення базових механізмів і мовленнєвої, і навчально-пізнавальної діяльності, якими є сукцесивно-симультанні навички, сприяє підвищенню ефективності корекційно-превентивної роботи по виникненню у дітей з вадами усного мовлення порушень письма та читання [6].

Аналіз актуальних досліджень. У літературі, адресованій фахівцям, які надають допомогу дітям з вадами мовлення, широко пред-

ставлений логопедичний аспект проблеми з огляду на те, що традиційно порушення мовлення вважаються прерогативою логопеда, сферою інтересів спеціальної педагогіки [4]. Значно менше медико-психологічної інформації, яка фрагментарно висвітлює психофізіологічні механізми психічних, у тому числі і мовленнєвої, функцій [1]. Це призводить до того, що поза увагою логопедів залишаються важливі моменти, а відтак логопеди недостатньо використовують у своїй традиційній повсякденній і досить тривалій роботі надбання наукових дисциплін, пов'язаних з логопедією.

Мета роботи. У цій статті ми ставимо на меті заповнити прогалини у питанні інформованості логопедів з проблеми формування у дітей суцесивно-симультанних навичок як базових механізмів розвитку усного і писемного мовлення. Ця необхідність обумовлена тим, що сам предмет дослідження міждисциплінарний за своїм проявом і науковою проблематикою, що дозволяє інтегрувати теоретичні викладки і експериментальні дані, отримані в рамках вище означених дисциплін, для вивчення механізмів аномалій мовленнєвого розвитку на якісно новому рівні. Подібний підхід до вивчення даної проблематики є продуктивним для логопедії як практичної галузі корекційної педагогіки.

Виклад основного матеріалу. Підготовка дітей з мовленнєвими вадами, що супроводжуються своєрідним перебігом психічних процесів, до подальшого навчання у школі є одним із основних завдань корекційно-превентивного навчання. Особливе значення при цьому надається вирішенню проблеми діагностики, раннього прогнозування і своєчасного запобігання виникненню можливого дефіциту у розвитку шкільно-значущих функцій, оскільки діти з порушеннями мовлення входять до групи ризику по виникненню у них високого рівня таких труднощів. Проблема порушення писемного мовлення є однією з найважливіших у спеціальній педагогіці та психології. За даними різних авторів кількість дітей з вадами письма та читання складає 10% - 35% учнів початкових класів [2].

Однією з основних причин труднощів шкільного навчання є недостатній рівень сформованості в учнів навчальних здібностей як загальних, так і парціальних (часткових), спеціальних – лінгвістичних або математичних, наприклад. Проте першопричиною труднощів шкільного навчання є не недорозвиток навчальних здібностей, а стан тих психофізичних механізмів, що забезпечують формування й розвиток самих навчальних здібностей.

Концепція корекційно-превентивного навчання відкриває нові

можливості у вирішенні головних проблем логопедії - цілей, змісту і методів навчання. Даний підхід полягає в тому, що ми йдемо не від знань, які завжди є елементом діяльності (дій), а від видів діяльності (математичної, мовленнєвої, графічної, читацької, рухової та ін.) з наступним визначенням у них спільних груп операцій. Такий шлях дає змогу побудувати програми умінь (дій), сформованість яких забезпечує одночасну підготовку дітей до наступного засвоєння програмного матеріалу з різних навчальних предметів. У даному разі йдеться не про формування системи навчальних дій з кожного предмета, а про виділення загальних компонентів діяльності, незалежних від специфічних особливостей навчального предмета.

Це положення базується на дослідженнях, якими встановлено, що всі види людської діяльності, незважаючи на їх відмінності за змістом, мають одну і ту саму будову, яка включає одні і ті самі функціональні частини (О. Лурія, З. Решетова, С. Саркісов, Є. Сирмерницька, С. Смирнов, І. Філімонов та ін.). Між окремими видами діяльності існують чітко визначені залежності, знаючи які можна за одними елементами діяльності будувати інші [6]. Така робота передбачає розвиток у дитини базового обсягу загальних інваріантних дій та операцій, які сприяють ефективнішому відпрацюванню у неї навчальних здібностей замість формування значного обсягу окремих знань, умінь та навичок, що готують її до успішного засвоєння читання, математики, письма. Підгрунтя будь-якої діяльності (у тому числі і навчально-пізнавальної) – це універсальні дії і операції, які є sukcesивні і симультанні синтетичні структури.

За допомогою зорового, слухового, тактильно-вібраційного аналізаторів ми отримуємо інформацію із оточуючого, яку мозок обробляє, аналізує і створює картину світу за допомогою двох видів аналізу: послідовного та одночасного. Перший спосіб подачі інформації в мозок називають sukcesивним, другий – симультанним [3, 5]. Незважаючи на те, що обидва ці способи в індивідуальному досвіді існують у взаємодії, можна виділити види діяльності, пов'язані переважно з одним з них. Так, слухове сприйняття мовлення - процес sukcesивний, а зорове сприйняття предметів, віднесення предмету до певного класу в результаті одномоментного, миттєвого, спонтанного рішення - симультанний.

SUCCESSIVНИЙ (від англ. *successive* - подальший, наступний один за одним) означає розгорнуту послідовність протікання будь-якого процесу. Наприклад, мовлення, коли інформація надходить у мозок послідовно, слово за словом, фраза за фразою, або рух руки є сук-

цесивний процес. У суцесивному плані представлена послідовність актів, а саме: послідовне сприймання системи звуків, ліній, ритмів, мелодій або створення їх серійної послідовності і запам'ятовування елементів схеми задачі, тексту, інструкції, мовленнєвого висловлювання або математичного обчислення, моторних актів, якими є гімнастичні вправи. Прикладом суцесивної структури є також просте речення, зв'язне висловлювання із послідовним перебігом подій. З опорою на суцесивні процеси проходить формування складової структури слова. Читання словесного тексту, яке здійснюється за допомогою центрального зору, також є суцесивно організоване. Суцесивне сприймання відбувається поступово, шляхом мисленнєвого співставлення ознак об'єкта, в його основі лежить мисленнєвий процес аналізу і синтезу.

Зокрема, суцесивні операції є базисними на початкових етапах формування навичок читання та письма. До суцесивно організованих навичок відносять фонематичний аналіз та синтез, несформованість яких викликає порушення читання та письма у 88% школярів з вадами писемного мовлення. У сучасній методиці навчання грамоті загальновизнаним є положення про те, що практичне ознайомлення зі звуковою структурою слова – необхідна передумова для оволодіння читанням, а згодом і письмом. Своєчасно сформовані суцесивні, зокрема фонематичні, навички дитини є тим функціональним базисом, який забезпечує успішне оволодіння читанням та письмом у початковій школі, і розвивати їх треба у першу чергу [2].

Сприйняття або відтворення суцесивно організованої мовленнєвої структури вимагає уміння послідовно виділяти кожний її складовий компонент із наявним комплексом характерних ознак (суцесивний аналіз), установлювати зв'язки та відношення між суміжними компонентами, здійснювати їх комбінування за правилами рідної мови (суцесивний синтез). Мета корекційно-превентивного навчання – формування суцесивних навичок, тобто здатності до оперування звуками, складами, словами в реченні, переробки інформації аналітично і послідовно, здатності до мовленнєвого спілкування, розуміння зверненого мовлення, як усного, так і писемного; здатності давати граматично правильні відповіді, оперувати цифрами і математичними формулами, відтворювати ритмічний малюнок, переключати напрямок мисленнєвого процесу з прямого на зворотний хід думки. Відтак, розвиваючи і формуючи певну суцесивну навичку – фонематичний аналіз та синтез, відстукування ритмів, рядоговоріння, динамічний праксис тощо – ми опосередко-

вано впливаємо на розвиток усіх сукцесивних процесів саме з огляду на те, що здійснюють їх одні й ті ж самі психофізіологічні механізми (В. Тарасун, 2001). Розвинуті сукцесивні навички забезпечують запам'ятовування словесних інструкцій, формування схеми фрази; здатність до автоматизації мовленнєвих рядів; серійну організацію мовленнєвих висловлювань, написання слухових диктантів, звукового і мовного аналізу і синтезу; граматичне оформлення усного мовлення, формулювання нових самостійних положень, розуміння граматичних конструкцій, чинниково-наслідкових відношень.

Недорозвиток сукцесивних процесів призводить до зміни поведінки дітей: загальної розгальмованості, імпульсивності, афективних спалахів. Діти повільно включаються у виконання завдання, їм потрібна додаткова стимуляція, у них виникають труднощі у перемиканні з однієї дії на другу, у деяких випадках виникає кінетична апраксія, тобто порушується здатність виконувати доцільні дії і рухи. Внаслідок цього у дітей недостатньо закріплюється зв'язок між фонемами і артикулемами, які їх реалізують, виникають труднощі при пошуку потрібного руху для вимови відповідного звуку, такі як заміни одного артикуляторного руху іншим. Діти погано запам'ятовують літери.

Симультанність (франц. *simultaneous* – одночасний) — практична одночасність протікання будь-яких психічних процесів, зважаючи на їх згорненість і автоматизованість. Симультанним є смислове сприйняття усного мовлення, наприклад, розуміння фраз з інверсією (Брат батька або батько брата – одне і те саме? Миколку вдарив Мишко. Хто винен?). Сенс цих фраз розуміється цілісно, за допомогою симультанного «схоплювання». Особливо симультанний аналіз видно в обробці зорових, наочно даних ситуацій – таких як сприймання картини, задачі на конструювання, водіння автомобіля (одномоментне, одночасне «схоплення» ситуації, яка складається у транспортному потоці) з огляду на те, що симультанне сприймання навколишнього світу формувалось протягом багатьох мільйонів років, протягом всієї еволюції людського зорового апарату і мозку. Воно здійснюється периферійним зором, використовується при сприйманні схем, креслень, мап, малюнків, графіків. У симультанному плані (у плані образу) відображено результат одночасного схоплення розрядної будови числа або складу слова, кількісних або просторових відношень; запам'ятовування схем доводів, міркувань, утримання будь-якого осмисленого тексту; розуміння значення слів і системи відношень, які виражаються певними граматико-синтаксичними структурами.

Найбільш цікавим є факт поступового перетворення інформації, яка надходить суцесивно, у цілісний симультанний образ. Наприклад, сприймаючи предмет (ключ, олівець тощо) на дотик, обмащуючи його із закритими очима, ми спочатку отримуємо інформацію про його розмір, конфігурацію, масу, матеріал, з якого він зроблений. Відбувається виділення найбільш інформативних ознак, які, поступово надходячи у мозок, об'єднуються в цілісний симультанний образ. Такі ж трансформації відбуваються на початковому етапі навчання читання, коли дитина переходить від поскладового читання до аналітико-синтетичного. Спочатку дитина послідовно (суцесивно) сприймає літери, які входять до складу як до одиниці читання, і цілісно (симультанно) прочитує склад. На наступному етапі дитина спочатку послідовно прочитує склад за складом, які утворюють слово, а з розвитком навички читання прочитує слово цілісно. Далі дитина прочитує речення послідовно слово за словом, нарешті – схоплює цілісно декілька слів одночасно або навіть невелике речення.

Для дослідження стану сформованості суцесивних процесів застосовуються завдання, спрямовані на діагностику:

- перцептивних дій (лат. *perceptio* – сприймання, пізнання): копіювання серії дій з предметами; утримання заданої послідовності рухів;
- мнестичних дій (грецьк. *mneme* - пам'ять): відтворення серійних інструкцій; повторення речень, складів. Недостатня зрілість суцесивних мнестичних дій у дітей може викликати у найближчому навчанні проблеми запам'ятовування словесних інструкцій, формування схеми фрази тощо, а у віддаленому – труднощі у написанні слухових диктантів, фонематичному аналізі та синтезі;
- мисленневих дій: відтворення цілісного тексту; продовження малюнкового ряду, закінчення речень. Недорозвиток мисленневих дій суцесивного плану у дітей може обумовити такі найближчі труднощі у навчанні, як труднощі розуміння граматичних конструкцій, встановлення чинниково-наслідкових відношень, а також – віддалені труднощі: аграматизми в писемному мовленні; складнощі засвоєння геометричних понять.

Симультанні процеси вивчаються також через:

- перцептивні дії: впізнання реалістичних і схематичних зображень; визначення зорових аналогій; розпізнання ознак цілого. Недорозвиток симультанних перцептивних дій у дітей може привести до таких найближчих труднощів у навчально-пізнавальній діяльності, як труднощі у впізнаванні предметів, добиранні фрагмента до цілого, співвіднесенні ознак предмета тощо;

- мнестичні дії: опосередковане запам'ятовування рухів; відтворення по пам'яті назв предметів, зображених на малюнках; знаходження знайомих предметів серед інших,

- мисленнєві дії: складання цілого з частин; класифікація малюнків зображень; знаходження аналогій; просторова орієнтація на малюнку. Недостатньо сформовані мисленнєві симультанні дії у дітей можуть обумовити такі найближчі труднощі, як труднощі встановлення відношень між елементами (за типом ціле – частини, родо-видові відношення). У віддаленому навчанні це можуть бути труднощі диференціації елементів структури, розкриття зв'язків між ними і співставлення з наявним зразком; труднощі класифікації за принципом належності до одного виду та класу тощо [6].

Створення одночасних симультанних синтезів залежить від рівня сформованості і функціонування зорового, вестибулярного і тактильного аналізаторів. Просторовий гнозис (узнавання) є основою диференціації предметів та відповідних їм елементів за формою, розташуванням у просторі, величиною, забезпечує належний рівень синтезу інформації, що надходить. Внаслідок цього у дітей формується здібність одночасно цілісно сприймати комплекс предметів, фігур, малюнків, розуміти речення з урахуванням значення слів, що входять у них, їх граматичного оформлення та послідовності, складати ціле з частин, розташовувати сюжетні малюнки у певній послідовності.

Формування сукцесивних навичок відбувається [6]:

I. На перцептивному рівні: діти вчаться повторювати (відстукувати) прості ритмічні малюнки та складні ритмічні поєднання; у них формуються складні й прості рухові навички, що включають послідовну зміну окремих рухів.

II. На мнестичному рівні змістом роботи є завдання, в яких використовується переважно мовленнєвий матеріал: повторення серії чисел, ряду слів, виконання серійних завдань за словесною інструкцією, сприйнятою на слух, заучування запропонованого вірша та ін.

III. На інтелектуальному рівні – розвиток лексико-граматичної структури мовлення.

Формування симультанних навичок здійснюється таким чином [6]:

I. На перцептивному рівні робота спрямована на відпрацювання у дітей зорово-просторового синтезу. У дітей формуються:

1. Регулюючі рухи зорового аналізатора та системна організація зорового поля для забезпечення адекватного і постійного сприй-

мання і схоплення кольорів, форми, простору (називання контурно зображених предметів, накладених, зашумлених; виділення фігур із однорідного фону; копіювання серії геометричних фігур, що мають просторову організацію та ін.);

2. Позаоптична організація просторового поля, необхідна для утворення просторових координат (діти засвоюють поняття “ліворуч” – “праворуч”, виконують завдання для розвитку дрібної моторики пальців рук), які є головною умовою інтеграції просторового досвіду дитини і вироблення у неї просторових навичок;

3. Зорово-просторовий синтез (копіювання по пам’яті та за зразком комплексу геометричних фігур, відтворення заданих конструкцій, візерунків), необхідний для підготовки дітей до сприймання цілого слова, геометричної фігури, багатозначного числа, а також для попередження розвитку феномену дзеркальних рухів.

4. Фонематична організація звукового мовлення, що служить для створення і розрізнення слів та їх форм.

II. На мнестичному рівні – розвиток зорової та слухової пам’яті.

III. На інтелектуальному рівні формуються у дітей уміння ділити граматичні структури на окремі елементи, які (особливо закінчення та порівняльні конструкції) сприяють поліпшенню розуміння дітьми смислових відношень. Використовуються завдання, спрямовані на розвиток:

1. Спеціальних граматичних засобів для позначення складних смислових відношень (встановлення того, що було раніше, пізніше; розуміння фраз, що мають ускладнені конструкції; встановлення, який предмет світліший, темніший; вищий, нижчий і т.п.);

2. Логіко-граматичної системи, на яку спирається розгорнуте мовлення.

ВИСНОВКИ

1. Підхід до вирішення проблеми корекційно-превентивного навчання дошкільників групи ризику базується на нейропсихологічній концепції про сукцесивно-симультанні структури, які у будь-якій діяльності забезпечують перебіг двох принципово відмінних типів сприймання і переробки інформації.

2. Сукцесивно-симультанні навички є основою будь-якої (у тому числі і мовленнєвої, і навчально-пізнавальної) діяльності.

3. Висока ефективність корекційного напряму роботи, яка базується на комплексі навчально-превентивних і розвивальних завдань, досягається за рахунок гармонізації сукцесивно-симультан-

ної діяльності. Оптимізація компонентів загального психічного розвитку дитини з вадами мовлення (уваги, емоційного стану, мовленнєво-мисленнєвого розвитку) обумовлена універсальним характером синтетичних структур, тому їхня гармонізація сприяє всебічному розвитку дітей групи ризику. За умови спеціальної організації навчання дитини є можливим забезпечити ефективність процесу засвоєння нею програмного матеріалу і розвиток пізнавальної діяльності.

Література

1. Корнев А.Н. Основы логопатологии детского возраста: Клинические и психологические аспекты. — СПб., Речь, 2006. — 378 с.
2. Корнев А.Н. Нарушения чтения и письма у детей (Диагностика, коррекция, предупреждение): Учебно-методическое пособие. — СПб.: ИД “МиМ”, 1997. — 286 с.
3. Корсакова Н.К., Московичюте Л.И. Подкорковые структуры мозга и психические процессы. М., МГУ, 1985. — 119 с.
4. Логопедия./Под редакцией Л.С.Волковой. — М., Владос, 2002. — 680 с.
5. Лурия А.Р. Язык и сознание. — М., Изд-во Моск. ун-та, 1979. — 320 с.
6. Тарасун В.В. Попередження недорозвитку навчальних здібностей у дітей // Практична психологія і соціальна робота. — 1998. — № 1. — С. 9-11, № 2. — С. 11-13.
7. Тарасун В.В., Скрипник Т.В. Сукцесивні та симультанні синтези і їх значення для формування навчальних здібностей і навчальної діяльності // Практична психологія і соціальна робота, 2001, № 8. — С. 27-37.
8. Тарасун В.В. Психолого-педагогічні основи превентивного навчання дітей з порушенням мовленнєвого розвитку: Автореф. дис. докт. пед наук. — К., 1999. — 57 с.

Коррекционно-превентивное обучение дошкольников с недостатками устной речи. Хребтова Н.П. — Коррекционно-превентивное обучение базируется на нейропсихологической концепции о сукцесивно-симультанных структурах, которые в любой деятельности обеспечивают течение двух принципиально отличных типов восприятия и переработки информации. Эффективность работы обеспечивается использованием учебно-превентивных и развивающих задач и достигается за счет гармонизации сукцесивно-симультанной деятельности, что предупреждает или смягчает нарушения письменной речи.

Ключевые слова: сукцесивно — симультанные навыки, коррекционно-превентивное обучение.